

RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi/**RUSUH** Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences

ISSN: 2791-7398

December/Aralık 2022, 2 (2): 258-270

rusuhdergisi@usak.edu.tr

Arap Dilinde İktibâs Sanatının Kullanıldığı Yerler
Places Where The Art Of Expression Is Used In The Arabic Language

İbrahim Kocabıyık

Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Assist. Prof., Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Arabic Language and Rhetoric

Uşak, Türkiye

ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

orcid.org/0000-0002-0941-6980

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 27.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 29.12.2022

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Pages: 258-270

Atıf/Cite as: Kocabıyık, İbrahim. "Arap Dilinde İktibâs Sanatının Kullanıldığı Yerler [Places Where The Art Of Expression Is Used In The Arabic Language]". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 2/2 (Aralık 2022): 258-270

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2022 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Türkiye

ARAP DİLİNDE İKTİBÂS SANATININ KULLANILDIĞI YERLER

Öz

Belâgat ilmi, meânî, beyân ve bedî olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. İktibâs, bedî ilminin ihtiva etmiş olduğu konulardan biridir. Arap dili belâgatında kelama canlılık katmak, ifadeyi güzelleştirip pekiştirmek amacıyla kaynak göstermeden Kur'ân ve hadislerden yapılan alıntılar söz arasına ustalıkla yerleştirme sanatına iktibâs adı verilmiştir. Yalnız uzun alıntılar yapılması uygun görülmediği gibi "Allah ve Peygamber şöyle buyurdu" demek ya da Kur'ân ve hadislerde geçen lafızları tek başına kullanmak iktibâs olarak kabul görmemiştir. Şiir ve nesir yazılarında Kur'ân'dan yapılan iktibâslardaki amaç ve gayeler yazar ve şairlere göre değişiklik göstermektedir. Bu durum şair ve yazarların içerisinde yaşadığını sürdürdüğü çevre ve kültürün etkisinden kaynaklanmaktadır. Kur'ân ve hadislerin klasik Arap edebiyatı üzerindeki etkisi diğer yazılı kaynakların ve şiirlerin etkisinden daha fazla olmuştur. Klasik dönem ve modern dönem edebiyatçıları arasında Kur'ân ve hadislerden yapılan alıntılarının kullanım gayeleri farklılık göstermektedir. Ancak şiirde klasik ve modern dönem şairleri tarafından yapılan iktibâslar, lafızların ve anlamların güçlendirilmesi olarak görüldüğünden dolayı alıntılarının gayeleri aynı hedef doğrultusunda olmuştur. İslam'ın ilk zamanlarından beri iktibâs konusu bilinmektedir. Kur'ân ve hadisle süslenmeyen hitabeler, "betrâ" (güdük, bereketsiz) olarak görülmüştür. On ikinci yüzyıla kadar tazmîn konusu içerisinde değerlendirilen iktibâs, bu yüzyıldan itibaren Kur'ân ve hadis tazminine iktibâs denmeye başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kur'ân, Alıntı, Bedî, Belâgat

PLACES WHERE THE ART OF EXPRESSION IS USED IN THE ARABIC LANGUAGE

Abstract

The science of rhetoric consists of three main parts: al-Ma'ânî, al-Bayân and al-Bedî. Iq̄tibas (art of expression) is one of the subjects that the science of al-Bedî contains. The art of setting quotations skillfully to the speech from the Qur'an and hadiths without any reference in order to characterize and make the speech eloquently and embellish and support the expression is called as Iq̄tibas in Arabic rhetoric. It is not considered appropriate to only make long quotations, and it is not accepted as a iq̄tibas to say "Allah and the Prophet said so" or to use the words in the Qur'an and hadiths alone. Purposes of quotations from the Qur'an in poetry and prose vary according to writers and poets. This situation arises from the environment and culture in which poets and writers live. The influence of the Qur'an and hadiths on classical Arabic literature was greater than the influence of other written sources and poems. The usage purposes of the quotations from the Qur'an and hadiths differ between the classical period and modern period literati. However, since the quotations made by the poets of the classical and modern period in poetry are seen as strengthening the words and meanings, the purposes of their quotations have been in line with the same goal. Speeches that were not embellished with the Qur'an and hadith were seen as "betrâ" (incomplete, infertile). Citation, which was considered within the subject of compensation until the twelfth century, began to be called as citation from the Qur'an and hadith since this century.

Keywords: Arabic, Qur'ân, Quotation, Bedî, Rhetoric

Giriş

Kur'ân, belâgat ve fesâhatıyla meşhur olan bir kavme mana ve dilsel bakımdan bir mucize olarak nazil olmuştur. Allah (cc), Arapların belâgatta ulaştıkları zirveyi ve tartışmalardaki ileri düzeylerini göz önüne alarak inatçı bir topluluğu uyarmak için Kur'ân-ı Hz. Peygamber (sav)'e indirmiştir. Onlar dilde o kadar ileri gitmelerine rağmen Kur'ân âyetlerini dinlediklerinde acziyetlerini anladılar. Çünkü o, hiçbir eksiği ayıbı ve kusuru olmayan bir kitaptır.¹

Araplar'ın belâgat, fesâhat ve hikmete karşı gösterdikleri ilgiyi başka hiçbir kavim onların kadar göstermemiştir. Bu özellik onlarda içgüdüsel bir kuvvet olarak tabiatlarının bir parçası olmuştur. Onlar medh ederek, yakararak, uyarılar yaparak, kınayarak ve seslerini yükselterek-alçaltarak insanları mest edebilmişlerdir.²

Kur'ân ve hadisler pek çok bilimin ilim ve fikir kaynağı olmuştur. Onların verdiği bilgiler, içerdiği hükümler ve anlattığı kıssalar edebi eserlerin bilgi kaynakları olduğu gibi divan şairlerinin de inanç sistemleri kadar ifade ve üsluplarını biçimlendirme ve yönlendirmede temel bir esas olarak görülmüştür.³

Çalışmada öncelikle iktibâsın lügat ve ıstılah manaları verilerek iktibâs çeşitlerine, iktibas yapmanın sebeplerine, fikhî boyutuna değinilecektir.

1. Lügatte iktibâs

Lügatte iktibâs (اِقْتِبَاسٌ), sülâsî قَبَسٌ fiilinin اِفْتِعَالٌ bâbından gelmektedir. Kabese قَبَسٌ → بَقْبَسٌ → بَقْبَسٌ kelimesinin asli manası, ateşin sıfatlarından bir sığata delalet edip bundan müstear olarak da ateş alevi anlamına gelmektedir. Kur'ân'da Hz. Musa'nın kıssasını anlatan ﴿لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ﴾ "Belki size ondan bir kor getiririm."⁴ bu âyette, ateş közü olarak zikredilirken⁵ şu âyette ise ﴿يَوْمَ﴾ ﴿يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ﴾ "Münafık erkeklerle münafık kadınların, mü'minlere, "Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım"⁶ nur olarak zikredilmektedir. Yani Yüce Allah kıyamet gününde mü'minlere amellerinin derecesine göre bir nûr verir. Sırat üzerinde o nûr sayesinde yürürler.

قَبَسٌ (kabese) sülâsî fiilinin türevlerinden olan اِقْتِبَاسٌ (iktibâs), aydınlanmak için ateş almak, ateş istemek, ilim istemek veya birisinin ilminden istifade etmek gibi anlamlara gelmektedir. İktibâs hakkında zikredilen bu anlamları ihtiva eden şu terkipler örnek olarak verilebilir: (قَبَسْتُ مِنْ فُلَانٍ نَارًا وَاقْتَبَسْتُ مِنْهُ عِلْمًا وَاقْتَبَسْتُ قَبَسًا) (Falancadan ateş ya da ilim istedim.)⁷

¹ Kutaiba Farhat, *Arap Dili Edebiyatında Kur'ân'dan İktibas* (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 57.

² Kadi İyaz, *eş-Şifâ* (el-Kütüphanne el-Ezheriyye, ts.), 83.

³ Reyhan Keleş, "Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi'nin Divanı'nda Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları", *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi Sempozyumu*, ed. Cengiz Gündoğdu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013), 529.

⁴ Tâhâ, 20/10.

⁵ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Dâru'l-Fikr, 1979), 5/48; Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990), 10/167; Ebü't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Ķâmûsu'l-Muĥîṭ*, thk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi fi Müesseseti'r- Risâleti (Beyrut: Müesseseti'r-Risâle, 2005), 722; Ahmed Matlub, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 159.

⁶ el-Hadîd, 57/13.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/48.

2. Istılahta İktibâs

İktibâs, nereden alındığına işaret etmeksizin Kur'ân ya da hadisten bir parça alıp sözün içeriğine katılmasıdır.⁸ Örneğin:

﴿وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾ "Onlar, «Allah bize yeter o ne güzel vekildir.» dediler."⁹

إِنْ كُنْتَ أَرْمَعْتَ عَلَيَّ هَجْرَنَا مِنْ غَيْرِ مَا جُرْمٍ فَصَبِّرْ جَمِيلٌ
وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرَنَا فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

Suçsuz olarak bizi bırakmaya karar verdinse (bize vazife olan şey) güzelce sabretmektir.

Şayet bizim dışımızdakileri bize tercih edersen Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir.¹⁰

Bir diğer tarife göre iktibâs, kâtip ya da şairin manayı kuvvetlendirip ifadeyi güzelleştirmek maksadıyla âyet ya da hadislerden bir kısım (âyet ve hadis olduğuna değinmemek şartıyla) almasıdır.¹¹ Hadisten yapılan bir iktibâsa da şu hadis-i şerif örnek olarak verilebilir:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ، وَخَفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ

Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: Cennet istenmeyen şeylerle cehennem şehvetlerle kuşatıldı.¹²

قَالَ لِي: إِنَّ رَفِيقِي سَيِّءُ الْخُلُقِ فَدَارِهِ
فُلْتُ: دَعْنِي وَجْهَكَ الْجَنَّةُ خُفَّتِ الْمَكَارِهِ

O, bana arkadaşımın huyunun kötü olduğunu söyledi ve 'ona güzel muamele et' dedi. Ben ona dedim: Bırak beni! Senin yüzün Cennet, zorluklarla ve istenmeyen şeylerle çevrilmiştir.¹³

⁸ Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi el-Mısrî es-Sübki, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîşi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hendavî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003), 2/332; Mehmet Ünal, *Mestî Dîvânı* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2020), 39.

⁹ Âli İmrân, 3/173.

¹⁰ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, thk. Yusuf es-Samîlî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 339; Hâmid Avnî, *el-Menhâcu'l-Vâdih li'l-Belâga* (el-Mektebetü'l-'Ezheriyye li't-Türâsi, ts.), 170; es-Sübki, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîşi'l-Miftâh*, 2/332; Ebû İshâk İsamüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, *el-Atvel*, thk. Abdülhamid Hendavî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/509; Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîs*, thk. Abdulhamid Hendavî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 4/262; Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmüddîn Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hüseynî el-Medenî İbn Ma'sûm, *Envârü'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'* (Matba'tu'n-Nu'mâni'n-Necef eş-Şerîf, 2010), 136.

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 2/365; Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sül-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatracî es-Sülî, *Kitâbu'l-Evrâh fî Ahbâri âli 'Abbâs ve Eş'ârihim* (Kahire: Şirketü Emel, 2004), 1/280; Nusrettin Bolelli, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 329; Mustafa İbiş, *İbn Ebî İsbâ'in Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri* (Ankara: İksad Yayınevi, 2021), 73,88,96.

¹² Ebû Abdırrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî Abdullâh b. el-Mübârek, *Kitâbu'z-Zuhd ve'r-Rekâ'ik*, thk. Habîburrahmân el-E'zamî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/228.

¹³ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *el-Muntehal*, thk. Ebû Ali eş-Şeyhu Ahmed (İskenderiye: el-Matbaatü't-Ticariyye, 1901), 1/331; Ebû'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2004), 2/457; Ebû Ali el-Hasen b. Mesûd b. Muhammed Nurüddîn el-Yûsî, *Zehrûlekem fi'l-Emsâl ve'l-Hukmi*, thk. Muhammed Hacî - Muhammed el-Ahdar (el-Mağrib: Dâru's-Sekâfe, 1981), 2/28; Ahmed Mustafa Meragî, *Ulumu'l-Belâga el-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993), 373; Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye Ususuhâ ve Ulâmuhâ ve Funûnuhâ* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 2/538; Avnî, *el-Menhâcu'l-Vâdih li'l-Belâga*, 170; el-İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/509.

Kur'ân ve hadislerden yapılan iktibâslar, ifadeyi pekiştirip güzelleştirdiği ve kelama canlılık kazandırdığından dolayı edebî bir sanat kabul edilmiştir. İktibâs için âyet ve hadislerden yapılan alıntılar kaynak gösterilmeden alınmalı ve bunlar söz arasına ustalıkla yerleştirilmelidir. Ayrıca tek başına kelimelerin kullanılması iktibâs kabul edilmeyeceğinden dolayı yapılan alıntıların terkip halinde olması gerekmektedir.¹⁴

İktibâs, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren bilinmekteydi. Hatta Resûlullah (sav) bile hutbelerinde ve dualarında Kur'ân'dan iktibâslar yapmıştır. Kur'ân ve hadislerle süslenmeyen hitabelere ve dualara güdük, hayırsız, bereketsiz anlamlarına gelen "betrâ" adı verilmiştir. Hâricîler'in önde gelen şairlerinden İmrân b. Hittân şöyle anlatmaktadır: "Emevîler'in Irak valisi Ziyâd b. Ebîh (ö. 53/673)'in huzurunda irat ettiğim bir hutbeye halk hayran kaldı. Sonra bazı meclislere uğradığımda vermiş olduğum hutbenin edipler tarafından müzakere edildiğine ve şayet bu hitabın içerisinde Kur'ân'dan bir parça olsaydı bu hitap sahibi zat Arapların en büyük hatibi olurdu" diyen bir kimseye şahit oldum.¹⁵

Başlangıçtan hicrî altıncı asra kadar iktibâs, tazmîn kapsamında ele alınmaktaydı. Söz konusu olan bu asırdan itibaren Kur'ân ve hadis tazminine iktibâs denmeye başlamıştır. Bazı bilim insanları, bütün ilim dallarından yapılan nakillerin iktibâs olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁶

Kısaca belâgat ilminin bedî bölümünün konuları arasında yer alan iktibâsın nesir ya da şiirde âyet ve hadislerin bir kısmının ya da tamamının alınmasıyla yapıldığı konusunu açıkladıktan sonra şiir ve nesirde yapılan iktibâslara bu konu başlıkları altında örnekler verilebilir:

3. Şiirde İktibâs

Şiir konusunda Kur'ân ve hadislerden yapılan iktibâs örneğine, diğer konularda yapılan iktibâs örneklerinden daha fazla rastlanmaktadır. Alıntı yapılan âyet ve hadis bakımından iktibâsın iki çeşidi vardır: 1. Âyet ve hadisi asli anlamından koparmadan hafif bir değişiklik yaparak yapılan alıntıdır. 2. İkincisi, âyetin aslî manasının değil mecazî anlamının kullanıldığı ve şairin âyeti olduğu gibi ya da hafif değişiklikler yaparak yapmış olduğu alıntıdır.¹⁷

1. Âyet ve hadisi asli anlamından koparmadan hafif bir değişiklik yaparak yapılan alıntıya örnek olarak Nahl suresinin ﴿وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أُمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ﴾ "Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Saat (Kıyamet) in durumu ise, bir göz kırpması veya daha yakındır."¹⁸ yetmiş yedinci âyetinin son kısmından iktibâs yapan el-Harîrî (ö. 516/1122)'nin şu beyti örnek olarak verilebilir:

فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ، حَتَّىٰ أَنْشَدَ فَأَعْرَبَ

¹⁴ İsmail Durmuş, "İktibâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2000), 22/52; Mustafa İbiş, "İktisâs Sanatına Özgün ve Modernist Yaklaşımlar: Kur'an Örneğinde", *Tokat İlmîyat Dergisi / Tokat Journal of Ilmiyat* 8/2 (2020), 513.

¹⁵ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beyrut: Dârun ve Mektebetu'l-Hilâl, 2002), 1/116.

¹⁶ Durmuş, "İktibâs", 22/52.

¹⁷ Mehmet Ünal, *Bandırmalızâde Mustafa Haşim Efendi'nin Dîvân-ı Manzûmesi* (Isparta: Fakülte Kitabevi 2015), 27.

¹⁸ en-Nahl, 16/77.

*Göz açıp yumuncaya kadar veya daha kısa bir sürede şiir okudu ve insanları dehşete düşürdü.*¹⁹

Burada âyetten iktibâs yapılarak alınan “lemh” kelimesi, süratle bakmak demektir. Kıyamet’in gelmesi haktır ve Allah (cc) onun gelişini bir gözü kırpmak kadar ani kılmıştır. Bu ifade onun gelişinin hızını bildirmekten kinayedir. Yani Allah (cc) bir şeye ol der ve o da hemen olur.²⁰

Metinlerde yapılan alıntıların kime ait olduğu söylenmediği için lafız ya da sözlerinde değişiklikler yapılabilir. Bu konuyla ilgili olarak İbn Hicce el-Hamevî (ö. 837/1433) şu bilgileri aktarmaktadır: İktibâs yapılan lafza eklemeler ve eksiltmeler, takdim ya da tehirler, zahir bir ismin iptal edilerek onu yerine zamir getirilmesi ya da zamirin iptal edilerek zahir bir ismin getirilmesi gibi değişiklikler caizdir. Bu bağlamda Ömer el-Hayyâm (ö. 515/1121)’ın şu şiiri örnek olarak verilebilir:

وَلَا حَ بَجَكْمَتِي نُورُ الْهَدَى فِي لَيَالٍ لِلصَّلَاةِ مُدَّ لِهَيْمَهُ
يُرِيدُ الْجَاهِلُونَ لِيُطْفِئُوهُ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُبَيِّمَهُ

Hatalardan dolayı karanlık gecelerde

Nuru’l-Hüda hikmetimle ortaya çıkıyordu

Cahil kimseler onu söndürmek istiyorlar

*Ancak Allah onu mutlaka tamamlayacaktır.*²¹

Ömer el-Hayyâm, kafirlerin ve cahillerin Allah’ın nurunu söndürmek istedikleri ve İslam’ın nurunun yani dininin delillerinin açıklığı, kesinliği, aydınlığı ve ışığının parlaklıklarının istiare yoluyla güneşe benzetilen şu âyetten iktibas yapmıştır.

﴿يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُبَيِّمَ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾ “Onlar ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kafirler istemese de Allah nurunu mutlaka tamamlayacaktır.”²² Şair, şiirinde iktibâs yaparken نُورُ اللَّهِ (nûrullah) lafzının yerine ona dönen zamir getirdi. Yani zahir bir isim olan نُورُ اللَّهِ lafzının yerine ona dönen bir zamir getirdi ve bu zamir de ona denktir.²³

Âyetten yapılan alıntıya harf ekleme ve zamirin yerine zahir isim getirme konusunda Ebû Temmâm (ö. 231/846)’ın şu beyti de örnek olarak verilebilir:

كَانَ الَّذِي خِفْتُ أَنْ يَكُونَا إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ

Gerçekleşmesinden korktuğum şey buydu

¹⁹ Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed Harîrî, *el-Makâmât*, ts., 32; Ebu’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ fi Sinâ’ati’l-İnşâ’* (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Misriye, 2008), 1/238; İbn Hicce, *Hiżânetu’l-Edeb ve Gâyetu’l-Ereb*, 2/456; Nuruddîn el-Yûsî, *Zehrûlekem fi’l-Emsâl ve’l-Hukmi*, 2/26; İbrâhîm b. Nâsîf b. Abdillâh b. Nâsîf b. Canbulat el-Yâzîcî, *Mecme’u’l-Bahreyn* (Beyrut: el-Matbaatü’l-Edebiyye, 1885), 327; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, 338; Harîrî, *el-Makâmât*, 81.

²⁰ İbn Hicce, *Hiżânetu’l-Edeb ve Gâyetu’l-Ereb*, 2/456.

²¹ el-İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/511.

²² et-Tevbe, 9/32.

²³ el-İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/511.

*Biz Allah'a döneceğiz.*²⁴

Ebû Temmâm beytinin ikinci mısrasında ﴿إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ “*Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz.*”²⁵ âyetinden iktibâs yapmıştır. Yapmış olduğu bu alıntıda رَاجِعُونَ lafzına dolgu ögesi olması ve uzatılması için işbâ' cihetiyle رَاجِعُونَا zait bir elif eklemiştir. Ayrıca âyette وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ Allah lafzı zamir ile ifade edilirken şiirinde ise bu zamir yerine Allah'ın ismini zahir olarak getirmiş yani اللهُ رَاجِعُونَا şeklinde ifade etmiştir.²⁶

Hiçbir değişiklik yapılmadan âyet olduğu gibi iktibâs yapılabilir. Örneğin, Mü'min sûresinin ﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ﴾ “*Zâlimlerin ne dostu ne de dinlenecek şefaâtçisi vardır.*”²⁷ bu âyetinden şair aşağıda verilen beytin son mısraını iktibâs yoluyla almıştır:

لَا تَكُنْ ظَالِمًا وَلَا تَرْضَ بِالظُّلْمِ وَأَنْكَرِ بِكُلِّ مَا يُسْتَطَاعُ

يَوْمَ يَأْتِي الْحِسَابُ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ

Ne zalim ol ne de zulme rıza göster. Bütün gücünle zulme karşı koy.

*Hesap günü geldiğinde zalimlerin ne koruyucusu ne de itaat edilecek bir şefaâtçisi vardır.*²⁸

Konuyla ilgili olarak Ebû Ca'fer el-Endelüsî (ö. 779/1378)'nin, ﴿اتَّقِ اللَّهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَخَالِقِ النَّاسِ﴾ “*Her nerede olursan ol Allah'tan kork ve insanlara karşı güzel ahlaklı ol.*”²⁹ âyetinden yaptığı iktibâs da örnek olarak verilebilir:

لَا تُعَادِ النَّاسَ فِي أَوْطَانِهِمْ ... قَلَّمَا يُرْعَى غَرِيبُ الْوَطَنِ

وَإِذَا مَا شِئْتَ عَيْشًا بَيْنَهُمْ ... "خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقٍ حَسَنٍ"

İnsanlara vatanlarında düşmanlık etme!

Çünkü yabancı kimse çok az gözetilir.

Onlar arasında yaşamayı diliyorsan

*İnsanlara karşı güzel ahlaklı ol.*³⁰

2. Âyetin aslî manasının değil mecazî anlamının kullanıldığı ve şairin âyeti olduğu gibi ya da hafif değişiklikler yaparak yapmış olduğu alıntıdır. Bu çeşit iktibâsa İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896)'nin şu şiiri örnek verilebilir:

لَيْنٌ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنْعِي لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي رِزْعٍ

Ben sana değer vermekte hata yapmışsam da

Sen bana nimet vermede hata yapmadın

²⁴ İbn Ma'sûm, *Envârü'r-Rebî' fî Envâ'î'l-Bedî'*, 129.

²⁵ el-Bakara, 2/156.

²⁶ İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/456; İbn Ma'sûm, *Envârü'r-Rebî' fî Envâ'î'l-Bedî'*, 129.

²⁷ el-Mü'min, 40/18.

²⁸ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, 339.

²⁹ Ebü'l-Hasen el-Cevherî Ali b. Ca'd, *Musned*, thk. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990), 61/312.

³⁰ el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, 2/537; İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/473.

*Ben gerçekten ihtiyaçlarımı, “Ekin bitmez bir vadiye” indirmiştim.*³¹

Bu beyitte ekin bitmez diye ifade edilen kısım şu âyetten iktibâs yapılmıştır:

﴿رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ﴾ “*Ey Rabbimiz! Ben, çocuklarımdan bir kısmını senin Beyt-i Harem’inin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim.*”³² Ekinsiz vadiden kastedilen Mekke havasisidir. Bu tabir gerçek manada kullanılmıştır. Çünkü orası ziraata elverişli topraklara sahip değildir. Şair beytinde “*Ekinsiz bir vadi*” âyetini mecaz olarak “hiçbir faydası ya da hayrı olmayan” anlamda ele almış ve kendisinden hiçbir hayır ve fayda sadır olmayan cimri bir şahıstan kinaye olarak kullanmıştır.³³

Kur’ân’dan yapılan iktibâs مَقْبُولٌ (makbul), مُبَاحٌ (caiz) ve مَرْدُودٌ (reddedilmiş) olmak üzere üç kısma ayrılır. Makbul iktibâs, vaazlarda, hutbelerde, sözleşmelerde ve Hz. Peygamber (sav)’in hadislerindeki kullanımınıdır. Mubah iktibâs, hikâyelerde, mektuplarda ve gazelerde yer alır. Merdud iktibâs ise kendi içerisinde iki kısma ayrılır. Birincisi, Yüce Allah’ın kendisine nispet ettiği bir şeyi, kişinin kendisine nisbet etmesidir (böyle bir nispetten Allah’a sığınırız). Örnek olarak çalışanların şikâyet edildiği bir mektubun altına Mervan Oğullarından bir şahsın, âyet olduğunu belirtmeksizin sanki kendi sözüymüş gibi yazıp imza atması misal olarak verilebilir. Attığı imzada şöyle demiştir: ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ، ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾ “*Kuşkusuz ki onların dönüşleri ancak bizedir. Sonra onları hesaba çekmek, elbette bize aittir.*”³⁴ İkincisi, Kur’ân’dan yapılan iktibasın هَزْلٌ (dalga) konusunun işlendiği yerlerde kullanılmasıdır.

أُوْحَىٰ إِلَىٰ عِشَاقِهِ طَرْفُهُ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ

وَرَدٌ فِيهِ يَنْطِقُ مِنْ خَلْفِهِ لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ

Bakışıyla sevdiklerine vahyetti

O vaad olunduğunuz ne uzaktır ne uzak!

Arkasından onun için vird çekiyor

*Çalışanlar işte böylesi bir kurtuluş için çalışsınlar.*³⁵

Bu mısralar ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ﴾ “*Bu size vâ’dedilen çok uzak!*”³⁶ ve ﴿هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ﴾ “*Çalışanlar işte böylesi bir kurtuluş için çalışsınlar.*”³⁷ âyetlerinden iktibâs yapılmıştır.

Abdü’l-Mü’min b. Hibatullâh el-İsfehânî (ö. 600/1204) Allah’ın zalimlerin yaptıklarından haberdar olduğunu ancak onlara mühlet verdiğini haber veren ﴿إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾ “*Şu kadar var ki Allah onları gözlerin şaşkınlıktan bakakalacağı bir güne erteliyor.*”³⁸ âyetinden iktibâs yapmıştır.

لَا تَعْرَتُكَ مِنَ الظَّلْمَةِ كَثْرَةُ الْجِيُوشِ وَالْأَنْصَارِ إِنَّمَا نُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ

³¹ es-Seâlibî, *el-Muntehal*, 1/135.

³² İbrahim, 14/37.

³³ İbn Hicce, *Hiżânetu’l-Edeb ve Gâyetu’l-Ereb*, 2/456.

³⁴ el-Gâşiye, 88/25-26.

³⁵ İbn Hicce, *Hiżânetu’l-Edeb ve Gâyetu’l-Ereb*, 2/455; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâga*, 338; Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddîn Dîb, *Ulûmu’l-Belâga* (Lübnan: el-Müessetü’l-Hadîse li’l-Küttâb, 2003), 131.

³⁶ el-Mü’minûn, 23/36.

³⁷ es-Saffât, 37/61.

³⁸ İbrahim, 14/42.

Zalimlerin askerlerinin ve destekçilerinin çokluğu seni aldatmasın.

*Ancak biz, onları ancak gözlerin dehşetle yerinden fırlayacağı bir güne erteliyoruz.*³⁹

Esved b. Muttalib ve Ebu'l-Buhteri adlı müşriklerle Kureyş'in ileri gelenleri toplandılar ve Rasûlullah'i çağırıp konuştular. Hz. Peygamber kavminden olan bu kişilerin kendisine muhalefet ettiklerini ve nasihatlarını dinlemediklerini görünce çok üzüldü. Hz. Peygamberin bu üzüntüsünü gidermek maksadıyla Cenâb-ı Hak şu âyeti indirdi: ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ

﴿“Bu söze (Kur'an'a) inanmazlarsa, arkalarından üzüntüden neredeyse kendini harap edeceksin.”⁴⁰

İbn Senâ el-Mülk (ö. 608/1211) aşağıdaki beytinde,

رَحَلُوا فَلَسْتُ مُسَائِلًا عَنْ دَارِهِمْ أَنَا بَاخِعٌ نَفْسِي عَلَىٰ آثَارِهِمْ

*Onlar, göçüp gittiler, ben onların vatanını sorup soruşturacak değilim.*⁴¹ söz konusu olan yukarıdaki âyetin ﴿بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ﴾ bu kısmını iktibâs yaparak şiirine almıştır.

Yukarda verilen şiir örneklerinde görüldüğü gibi âyet ve hadis anlamından koparılmadan şiire nakledilebilir. Bu nakiller hiçbir değişikliğe uğramadan yapılabildiği gibi bazen de lafızlara eklemeler, eksiltmeler, takdim, tehir, zahir bir ismin yerine zamir getirilmesi ya da zamir iptal edilerek zahir bir ismin getirilmesi gibi bazı değişikliklerin yapılması caiz görülmüştür.

4. Nesirde İktibâs

Âyet ve hadislerden alınan kelamın iktibâs olması için fazla değişikliklere uğramamış olmasının yanı sıra İslam adabına da uygun olması gerekmektedir. Bununla birlikte yapılan alıntıların nazımda olduğu gibi nesirde de tek başına bir kelime olarak değil, en azından bir terkip halinde olması gerektiği tezi ileri sürülmektedir.⁴²

Makâmât yazarı ve dil âlimi el-Harîrî (ö. 516/1122)'nin şu kelamında iktibâs yapılmıştır: ﴿فَطُوبَىٰ لِمَنْ سَمِعَ وَوَعَىٰ، وَحَقَّقَ مَا ادَّعَىٰ، وَنَهَىٰ النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ “Ne mutlu dinleyene, farkında olana ve iddiasını yerine getirene! Onu helâke götüren şehvî arzulardan sakındırana gelince.”⁴³ Çirkin bir şeyi işlemeyi içinden geçirip, kimsenin bulunmadığı bir yerde onu yapabilecek güç ve imkânı bulduğu halde, Allah korkusundan dolayı, o masiyeti yapmayı terk eden kimse hakkında inen şu âyetten ﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَىٰ النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ﴾ “Rabbinin huzuruna varmaktan korkup, nefsinin hevâdan alıkoyana gelince.”⁴⁴ iktibâs yapılmıştır.

Kalkaşendî (ö. 821/1418) *Subhu'l-A'sâ* adlı eserinde el-Harîrî'nin şu sözleriyle hadisten iktibâs yaptığını ifade etmektedir: ﴿شَاهَتِ الْوُجُوهُ وَفُجِحَ اللَّعْنُ وَمَنْ يَرْجُوهُ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَبِهَا انْعِقَادُ الْعُقُودِ الدِّيْنِيَّاتِ. “Ameller niyetlere göredir ve onlarla dini akitler yapılır. Yüzler çirkinleşti. Kabih kimse ve ona bel bağlayanlar da kınandı.” Bu ifadede, Hz. Peygamber (sav)'in Huneyn muharebesi sırasında düşmanlar ve müşrikler kendisini çevreleyip kuşattıklarında yerden bir miktar toprak alıp

³⁹ el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, 2/537; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, 338; İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/460.

⁴⁰ el-Kehf, 18/6.

⁴¹ İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/457; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, 339; el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, 2/537.

⁴² Durmuş, “İktibâs”, 22/52; Mehmet Ali Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 65.

⁴³ Harîrî, *el-Makâmât*, 130; İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/459.

⁴⁴ en-Naziat, 79/40.

onlara karşı buyurmuş olduğu şu hadisten iktibâs yapılmıştır:⁴⁵ شَاهَتِ الْوُجُوهُ: فَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْهُمْ إِنْسَانًا إِلَّا “Bu yüzler çirkinleşsin. Onlar içerisinde Allah'ın yarattığı hiçbir kimse yoktur ki gözlerini toprak doldurmasın.”⁴⁶

Abdülümün el-Esfehânî'nin şu sözlerinde olduğu gibi:

يَرُضُونَ طَيِّبَ الْحَيَاةِ وَيَنْسَوْنَ يَوْمَ النَّشُورِ، وَيَفْتَكُونَ فَتَاكَ الْبُرَاةِ وَيُؤْمِلُونَ عُمَرَ النَّشُورِ. فَلَا تَعْرَتَكَ مِنَ الظَّلْمَةِ كَنْزَةُ الْجِيُوشِ
 وَالْأَنْصَارِ إِنَّمَا يُؤْخِرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ “Hayatın güzelliklerinden razı olup mahşer gününü unutan ve şahin yırtıcı kuşunun tehdidini yok ederek Hz. Nuh (as)'un kavminin taptığı nüsûr isimli putun ömrünü ümit eden zalimlerin ordu ve yandaşlarının çok olması seni aldatmasın. Sadece onları gözlerin şaşkınlıktan dışarı fırlayacağı bir güne erteliyoruz.”⁴⁷ Zalimler dünya lezzetleriyle oyalanmaktadır. Onlara mühlet verilmiş, hemen ceza uygulanmamıştır. Cezalandırma konusu o korkunç güne ertelenmiştir ki o günde mahşer halkının gözleri yerinden oynar. Yani gözleri hiç kıpırdamaksızın dona kalırlar. Bunun nedeninin mahşer gününde gördükleri dehşetten dolayı olduğunu ifade eden şu âyetten ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ﴾
 “Sakin, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Şu kadar var ki Allah onları gözlerin şaşkınlıktan bakakalacağı bir güne erteliyor.”⁴⁸ iktibâs yapılmıştır.

5. Türk Edebiyatında İktibâs

Arap dili edebiyatından Türk edebiyatına sirayet eden iktibâs, Türk edebiyatının yenileşme dönemi olarak ifade edilen yeni döneme kadar âyet ve hadislerden yapılan alıntılar için kullanılmıştır.⁴⁹ Daha sonraları ise her çeşit metinden yapılan alıntılar iktibâs kavramıyla ifade edilmiştir. Türkçe belâgat eserlerinde müstahsen ve müstehcen iktibâs olarak genel iki başlık altında ele alınmaktadır: 1. Müstahsen iktibâs, şiir ya da yazıda İslam adabına aykırı olmayacak şekilde yapılan nakillerdir. Bu tür nakillerde esas anlamının dışında bir anlamda kullanılamaz oluşudur. Bu da ahsen ve hasen iktibâs olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. 2. Müstehcen iktibâs, âyet ve hadislerden İslam adabına uygun olmayacak şekilde yapılan nakillerdir.⁵⁰

Çağdaş edebiyatçılardan Bilgegil'e göre, Türk edebiyatında özellikle yenileşme dönemiyle intihal dışındaki her türlü nakilleri ihtiva eden bir kavram olarak kullanılmaya başlamış olup ilmî ya da edebî her neviden olan iktibâsa “alıntı” denilmektedir.⁵¹

Klasik Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden Fuzûlî (ö. 963/1556)'nin şu beyti konuyla ilgili olarak örnek verilebilir:

Oldı menşûr dehre çün ünvân

⁴⁵ Harîrî, *el-Makâmât*, 411; Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ'*, 1/249-250; İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/472.

⁴⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *Sahihi Müslim*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi-'Arabî, ts.), 3/1402.

⁴⁷ İbn Hicce, *Hiżânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/460; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga*, 338; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, 2/537; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 169.

⁴⁸ İbrahim, 14/42.

⁴⁹ Mehmet Ünal, *Türk-İslâm Edebiyatı: Belâgat-Edebi Sanatlar* (İstanbul: Lisans Yay. 2020), 94.

⁵⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Türk Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2000), 22/52-54.

⁵¹ Mehmet Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Enderun Kitabevi, 1989), 268.

*Âyet-i kullu men aleyhâ fân*⁵²

Bu şiirde Rahman suresinin 26. âyetinden ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ﴾ “Yeryüzünde bulunan her şey fanidir.”⁵³ iktibâs yapılmıştır.

6. Sebepleri

İktibâs yapmanın pek çok sebep ve gayeleri vardır. Bir yazar ya da şairin âyet ve hadislerden yaptığı iktibâsın ilk amacı sözünü güçlendirmek ve güzelleştirmektir.⁵⁴ İktibâs yapmanın sebepleri birkaç madde ile özetlenebilir:

1. İktibâs yapan kişi kendi görüş ve düşüncelerine şahit getirmek ve delillendirmek için yapabilir.

2. Yazar, şair, vaiz ve hatipler kendi ifadelerini sözlerin en güzeli olan âyet ve hadislerle süsleyerek değerini, etkisini ve canlılığını artırmak gayesiyle iktibâs yapabilirler.⁵⁵

7. Fıkhî Hükümü

İktibâsın fıkhî hükmü hakkında farklı görüşler vardır. Hutbe, vaaz, na't, hitabe gibi hususlarda iktibâs makbul; kıssa, risâle ve gazellerdeki iktibâslar mübah kabul edilirken Allah'ın zâtına nisbet ettiği hususları insana nisbet etmek ya da müstehcen-ciddiyetten uzak yazı ve şiirlerde Kur'ân ve hadislerden iktibâslar yapmak uygun görülmemiş.⁵⁶

Âlimlerin çoğuna göre, Kur'ân'dan ve hadislerden yapılan iktibasların âyet ve hadislerin manalarında bir bozulmaya yol açmıyorsa ve lafızlarına bir hâlel getirmiyorsa caiz görülmüştür.⁵⁷ Malikiler ise Kur'ân'dan ve hadislerden yapılan iktibâsların haram olduğuna hükmetmişlerdir.⁵⁸

İbnu'l-Esir (ö. 637/1237), Kur'ân-ı Kerîm'in Kur'ân olduğunu açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar açık olduğundan dolayı bir âyetin âyet olduğu hakkında bir açıklama olmadığında karışıklığa sebep olur korkusuyla iktibâsın uygun olmadığı hakkında hüküm verenlere katılmadığını ifade etmektedir.⁵⁹

Âlimlerin genel olarak iktibâs hakkındaki görüşleri, İslam adabına uygun olarak yapılan nakillerin caiz olduğu doğrultusundadır.

8. Belâgattaki Yeri

Arap belâgatında iktibâsın yapılış amacı, verilen hutbelerin, yazılan nesir yazılarının, söylenen şiirlerin fesâhatını artırmak, manalarını ve lafızlarını kuvvetlendirmektir.⁶⁰

⁵² Seren Altınkan, *Türk Edebiyatında İktibas ve Vamık Şükrü'nün "İktibas" Adlı Eseri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020), 14.

⁵³ er-Rahman, 55/26.

⁵⁴ Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb Kazvînî, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, thk. Behîç Gazâvî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1998), 1/575; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 268.

⁵⁵ Fatih Tok, *Peygamberimizin Kur'an'dan İktibâsları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2005), 14.

⁵⁶ İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, 2/442; Durmuş, “İktibâs”, 22/52.

⁵⁷ Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, 1/90.

⁵⁸ Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *'Ukudul-Cüman Şerhi*, thk. Emin el-Habbar - İbrahim el-Hemedani (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 378.

⁵⁹ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnu'l-Esir, *el-Meşelû's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir* (Kahire: Daru Nahdati Mısır, ts.), 1/200.

⁶⁰ Mustafâ Sâdık b. Abdurrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir er-Râfî, *İcâzu'l-Kur'an ve'l-Belâgâtu'n-Nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1973), 31.

Belâgat âlimleri, ileri derecede edebiyata ulaşmak, üslup ve metotlarını geliştirmek amacıyla Kur'ân ve hadislere yönelme ihtiyacı duymuşlardır.⁶¹ Kalkaşendî (ö. 821/1418)'ye göre, edebiyatın zirvesine ulaşmak isteyen kimsenin Kur'ân ezberlemesi gerekmektedir. Çünkü Kur'ân sahibi olan kimsenin sözünde letafet, asalet ve yücelik olacağından dolayı dil zenginliği ve daha pek çok menfaatler sağlayacaktır. Böyle bir donanımına sahip olan yazar, yazılarında ve sözlerinde bu zenginliklerden istifade eder. Kur'ân tek başına söz sanatlarını kullanma konusunda tek başına yeterlidir. İktibâs gibi diğer pek çok sanatları kullanmak isteyenlerin Kur'ân'ın sırlarını ve işaretlerini araştırabilmeleri için onu ezberlemeleri gerekmektedir.⁶²

Kur'ân'ın ihtiva ettiği cümle yapıları, terkipler ve kelimeler yazarların hazinesini doldurur. Çünkü Kur'ân Arapçanın özü ve vasıtasıdır. Yazarlar ve şairler bu hazine sayesinde az lafızla çok mana ifade etme seviyesine yükselirler. Bütün bu sebeplerden dolayı iktibâs, ilk dönem eserlerinin metotlarını yükselten bir sebep ve onları fesâhata zirve yapan bir araç olmuştur.⁶³

Sonuç

Arap dili belâgatında yazar ve şairler eserlerine canlılık katmak, ifadelerini güzelleştirmek ve pekiştirmek amacıyla kaynak göstermeden Kur'ân ve hadislerden alıntılar yapmışlardır. Kur'ân ve hadisi şerifler, ilk dönemlerden itibaren yazar ve şairlerin müracaat ettikleri ilk kaynaklardan olmuştur. Arap dili, Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olmasıyla büyük bir zenginlik kazanmış ve pek çok şair ve yazar Kur'ân'dan az ya da çok iktibâs yapmıştır. Emeviler, Abbasiler ve Endülüs Emevileri döneminde hitabet sanatının çok ilerlemesi sebebiyle züht ve vaaz konularını delillendirmek ve desteklemek için Kur'ân'dan daha fazla iktibâs yapılmaya başlanmıştır. Böylece bu dönemde düz yazıda yapılan iktibâslar şiirde yapılandan daha fazla olmuştur. Hz. Peygamber ve sahabelerin Kur'ân'dan iktibâs yapmış olmalarından dolayı bu uygulamalardan hareket edilerek iktibâs yapmanın caiz olduğu kanısı oluşmuştur.

Şiir ve nesir yazılarda Kur'ân'dan yapılan iktibâslardaki amaç ve gayeler yazar ve şairlere göre değişiklik gösterir. Bu durum şair ve yazarların içerisinde yaşadıkları çevre ve kültürden kaynaklanmıştır. Kur'ân ve hadislerin klasik Arap edebiyatı üzerindeki etkisi diğer yazılı kaynakların ve şiirlerin etkisinden daha fazla olmuştur. Klasik dönem ve modern dönem edebiyatçıları arasında Kur'ân ve hadislerden yapılan alıntılarının kullanım gayeleri farklılık göstermiştir. Ancak şiirde, klasik ve modern dönem şairleri tarafından yapılan iktibâslar, lafızların ve anlamların güçlendirilmesini hedeflediğinden dolayı yapılan iktibâsların gayeleri aynı hedef doğrultusunda olmuştur.

Kaynakça

Abdullâh b. el-Mübârek, Ebû Abdirrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *Kitâbu'z-Zuhd ve'r-Rekâ'ik*. thk. Habîburrahmân el-E'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Ahmed el-Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ es-Seyyid el-Hâşimî. *Cevâhiru'l-Belâga*. thk. Yusuf es-Samîlî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.

Ali b. Ca'd, Ebü'l-Hasen el-Cevherî. *Musned*. thk. Amir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nâdir, 1990.

⁶¹ Mustafa İbiş, "Arap Dilinde Zait Harf Meselesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 316.

⁶² İbnu'l-Esîr, *el-Meşelû's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, 1/60; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, 1/189.

⁶³ Farhat, *Arap Dili Edebiyatında Kur'ân'dan İktibas*, 68.

- Altınkan, Seren. *Türk Edebiyatında İktibas ve Vamık Şükrü'nün "İktibas" Adlı Eseri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020.
- Avnî, Hâmid. *el-Menhâcu'l-Vâdih li'l-Belâga*. 5 Cilt. el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâsi, ts.
- Bilgegil, Mehmet Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Enderun Kitabevi, 1989.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri Arap Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dârun ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-. *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Telhîs*. thk. Abdulhamid Hendavî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Durmuş, İsmail. "İktibâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2000.
- Farhat, Kutaiba. *Arap Dili Edebiyatında Kur'ân'dan İktibas*. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Ğâmûsu'l-Muĥîf*. thk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi fî Müesseseti'r- Risâleti. Beyrut: Müesseseti'r-Risâle, 2005.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed. *el-Makâmât*, ts.
- Iyaz, Kadi. *eş-Şifâ*. el-Kütüphane el-Ezheriyye, ts.
- İbiş, Mustafa. "Arap Dilinde Zait Harf Meselesi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 302-323.
- İbiş, Mustafa. *İbn Ebî İsbâ'ın Hayatı ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Ankara: İksad Yayınevi, 2021.
- İbiş, Mustafa. "İktisâş Sanatına Özgün ve Modernist Yaklaşımlar: Kur'an Örnekliğinde". *Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat* 8/2 (2020), 497-521.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hicce, Ebû'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî. *Ĥizânetu'l-Edeb ve Ĥâyetu'l-Ereb*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *'Uyûnu'l-Ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1997.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.
- İbn Ma'sûm, Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Ma'sûm el-Hüseynî el-Medenî. *Envârü'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'*. Matba'tu'n-Nu'mâni'n-Necef eş-Şerîf, 2010.
- İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Meşelû's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*. Kahire: Daru Nahdati Mısır, ts.
- İsferâyînî, Ebû İshâk İsamüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-. *el-Atvel*. thk. Abdülhamid Hendavî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ'*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriye, 2008.
- Kâsım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddîn. *Ulûmu'l-Belâga*. Lübnan: el-Müessetü'l-Hadîse li'l-Küttâb, 2003.
- Kazvînî, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb. *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*. thk. Behîç Gazâvî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1998.
- Keleş, Reyhan. "Alvarlı Hâce Muhammed Lutfi'nin Divanı'nda Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları". *Uluslararası Hâce Muhammed Lutfi Sempozyumu*. ed. C. Gündoğdu. 529-546. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Matlub, Ahmed. *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğîyye*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Meragî, Ahmed Mustafa. *Ulumu'l-Belâga el-Beyân ve'l-Meânî ve'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke el-. *el-Belâgatu'l-Arabiyye Ususuhâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'-'Arabî, ts.
- Nuruddîn el-Yûsî, Ebû Ali el-Hasen b. Mesûd b. Muhammed. *Zehrulekem fî'l-Emsâl ve'l-Hukmi*. thk. Muhammed Hacî - Muhammed el-Ahdar. 3 Cilt. el-Mağrib: Dâru's-Sekâfe, 1981.
- Râfî, Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir er-. *İcâzu'l-Kur'an ve'l-Belâgâtu'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1973.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*. İstanbul: 3F Yayınevi, 2007.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-. *el-Muntehal*. thk. Ebû Ali eş-Şeyhu Ahmed. İskenderiye: el-Matbaatü't-Ticariyye, 1901.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. Abdillâh b. Abbâs b. Muhammed b. Sûl-Tegin el-Bağdâdî eş-Şatrancî es-. *Kitâbu'l-Evrâk fî Ahbâri âli 'Abbâs ve Eş'ârihim*. 3 Cilt. Kahire: Şirketü Emel, 2004.
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî el-Mısırî es-. *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hendavî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî es-. *'Ukudul-Cüman Şerhi*. thk. Emin el-Habbar - İbrahim el-Hemedani. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Tok, Fatih. *Peygamberimizin Kur'an'dan İktibâsları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2005.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Türk Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi. C. 22. İstanbul, 2000.
- Yâzicî, İbrâhîm b. Nâsîf b. Abdillâh b. Nâsîf b. Canbulat el-. *Mecme'u'l-Bahreyn*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Edebiyye, 1885.